

BIZALOM VÁLSÁGBAN

MAJOR IVÁN

Gyórfy Dóra:

Bizalom és pénzügyek

Válság és válságkezelés az Európai Unióban

Typotex – Pázmány Péter Katolikus Egyetem,

Budapest, 2016.

260 oldal, 3900 Ft

Az Európai Unió – visszatekintve egészen az Európai Közösségig (EK) – fennállása óta legsúlyosabb válságperiódusát éli át. Ez a válságidőszak az USA ingatlanpiaci, majd pénzügyi válságának átterjedésével a világ szinte minden régiójára, országára – tehát az amerikai pénzügyi válság következtében – kialakult, ám azóta több más tényező is erősítette a válságfolyamatot. Az első jelentős sokkot a görög állami költségvetési válság idézte elő,¹ amelyet követett a szíriai menekültek érkezése, majd Nagy-Britannia kilépése az EU-ból (Brexit).

A szerző kemény fába vágta fejszójét, amikor úgy döntött, hogy a bizalom fogalmára és hatásaira épülő magyarázatot ad az Európai Unió pénzügyi válságára. A vállalkozás azonban több szempontból is igen sikeresnek bizonyult. A bizalom középpontba állítása a gazdasági folyamatok elemzése során munkáját a viselkedési közgazdaságtan (*behavioral economics*) elemzési keretébe illeszti, amely napjainkban a közgazdaságtudomány egyik legígéretesebb irányzata.

A mű a bizalom fogalmának tisztázásával indul. Gyórfy Dóra számos írásra hivatkozik ugyan a bizalom fogalmával és magyarázatával kapcsolatban – könyvének egyik nagy érdeme éppen az igen gazdag és kiterjedt szakirodalmi háttér, amelyre támaszkodik –, ám maga alapvetően a bizalom fogalmának inkább normatív, mint pozitív közgazdaságtani megközelítését használja. Könyvét az alábbi két mondat-

tal vezeti be: „A bizalom vagy annak hiánya komoly szerepet játszik életünk és boldogságunk alakulásában. Sokszor szinte olyan, mint a levegő – amikor jelen van, természetesnek vesszük, és csupán a hiánya döbrent rá arra, mennyire lényeges a megléte.” (15. old.) Ez a megközelítés részben egybevág a bizalom „hétköznapi” értelmezésével, részben – mint normatív definíció – a bizalmat mint a pozitív várakozások beteljesülésének fogalmát határozza meg. Amennyiben azonban nem normatív, hanem leíró, elemző módon kívánjuk értelmezni és használni a bizalom fogalmát, akkor az iménti felvezetés leszűkítő értelmezésű, ugyanis kizárja azokat a helyzeteket – adott esetben akár a pénzügyi kríziseket –, amelyek negatív hozamot eredményeznek a szereplők számára, ám mégis beteljesítik előzetes várakozásaikat. Az angol nyelv különbséget tesz *trust* és *confidence* között: az előbbi a pozitív várakozások beteljesülését jelenti, míg az utóbbi az előjel nélküli várakozások teljesülésére vonatkozik. Gyórfy maga is említést tesz a kétféle fogalomról, alapvetően az első típusú megközelítést használja, amely kissé leszűkítő értelmezés, legalábbis a közgazdasági elemzések szempontjából. Könyvének első fejezetében azonban alaposan elemzi a bizalom fogalmát, és igen gazdag irodalmi bázisra építkezik. Felhívnam a figyelmet azonban egy fontos műre, amely nem szerepel irodalomjegyzékében: George A. Akerlof – Robert J. Shiller: *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism*. Princeton University Press, Princeton, 2009. (Magyarul: *Animal Spirits, avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban*. Corvina, Bp., 2011.)

Gyórfy ezt követően a bizalom fogalmát elsősorban az állami (makroszintű) pénzügyekre vonatkoztatva alkalmazza és – jogosan – megkülönbözteti az emberek, az egyéni gazdasági szereplők közötti bizalmat, a politikai osztályok közötti bizalmat és a gazdasági szereplőknek az intézményekbe vetett bizalmát. Felvet egy különösen izgalmas kérdést: Vajon minden esetben a bizalom kinyilvánítása, megelőlegezése-e a racionális – azaz a legnagyobb hasznot hozó – viselkedés? Irodalmi hivatkozásai alapján jogosan mutat rá, hogy a bizalom kockázatvállalással jár együtt, míg a bizalmatlanság a kockázatmentes kimenetet veszi célba. Miként Daniel Kahneman és Amos Tversky egyik tanulmányából ismert,² a kockázatvállalás gyakran jár kedvezőbb

1 ■ Erről maga Gyórfy Dóra is írt tanulmányt: The Role of Expectations in Austerity Cycles: the Political Economy of Crisis Management in Ireland and Greece. *Acta Oeconomica*, 64 (2014), 4. szám, 481–509. old. Számos más szerző mellett magam is vizsgáltam ezt a témát a bizalom és a szereplők közötti együttműködés elemzési keretében: Ivan Major: A Political Economy Application of the “Tragedy of the Anticommons”: The Greek Government Debt Crisis. *International Advances in Economic Research*, 20 (2014), 425–437. old.

2 ■ Daniel Kahneman – Amos Tversky: Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47 (1979), 2. szám, 263–291. old.

várható eredménnyel, mint a biztos kimenetelre törekvés. E ponton Győrffy időnként túlzott általánosításokba bocsátkozik. Például kijelenti: „Mivel a makroszintű pénzügyek sokszor inkább a politikai, mint a közgazdasági racionalitás kívánalmait tükrözik, a bizalom vagy annak hiánya várhatóan erőteljes hatást gyakorol az alakulásukra.” (19 old.) Ez így túlzottan általános és nem igazán pontos megállapítás, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a viselkedés-közgazdaságtani racionalitás túllépett a „mainstream” hagyományos racionalitásfogalmán. Emellett figyelmen kívül hagyja a bizalom mellett ugyancsak fontos gazdasági tényezőket – az egyes országok fejlődésének történelmi előzményeit, jelenlegi fejlettségi szintjét, gazdasági szerkezeti adottságait stb.

Bár a szerző több nemzetközi adatbázist használ – így például a Világbank *World Governance Indicators* adatait, valamint az *Eurobarometer* felméréseit –, amelyek rendszerint különböző és több esetben vitatott módon mérik az emberek egymás közötti, illetve az intézményrendszerbe vetett bizalmát –, könyve alapvetően nem ezen adatbázisokra, hanem saját esettanulmányokra épít. Az esettanulmányok az EU különböző országcsoportjait, illetve az egyes országcsoportokba tartozó országokat hasonlítják össze főként abból a szempontból, hogy milyen feltételek – elsősorban milyen mértékű társadalmi bizalomszint – mellett és milyen hatékonysággal küzdöttek meg súlyos pénzügyi problémáikkal, elsősorban a 2008-ban kezdődő nemzetközi pénzügyi válsággal.

Ha már a 2007–2008-ban kialakult pénzügyi válságnál tartunk, érdemes néhány szót vesztegetnünk a kiváltó okokra is, mivel ezek is összefüggnek a pénzügyi intézményekbe vetett bizalommal. Győrffy Dóra az USA „laza monetáris politikáját”, az alacsony kamatszinteket és így a kedvezőbb hitelfelvételi lehetőségeket, valamint a Lehman Brothers csődjét említi csupán mint kiváltó okokat, a helyzet azonban ennél összetettebb volt. Néhány további tényezőt megemlítve: a G. W. Bush-kormányzat az ingatlanpiac kibővítése, élénkítése érdekében létrehozott két szövetségi állami intézményt (Freddie Mac és Fannie Mae), hogy állami forrásokból kiegészítsék az ingatlanhitelezés során esetleg bajba kerülő bankokat. Ezzel a Bush-kormányzat súlyos morális kockázati problémát teremtett, mert a bankok természetesen nyakra-főre osztogatni kezdték a hiteleket, hiszen a továbbiakban nem ők viselték azok kockázatát. Emellett az amerikai – majd példájukat követve más országokbeli – bankok új üzleti vállalkozásba fogtak: összecsomagolták a különböző kockázati szintű adósaik hiteleit, és kereskedni kezdtek a hitelcsomagokkal. Ettől kezdve szinte megállapíthatatlanná vált, hogy melyik bank mennyire megbízható. További súlyosbító tényezőt jelentett, hogy az USA-ban a banki hitelezés erőteljesen a hitelminősítő vállalkozások által minden egyénre, illetve

vállalkozásra megállapított ún. „hitelpontszámhoz” (*credit score*) kötött. Mint utólag kiderült, a hitelminősítő vállalkozások olyan statisztikai módszereket használtak a hitelpontszámok megállapításakor, amelyek sok esetben téves minősítésekhez vezettek a minősítettek vonatkozásán. És végül a hitelt felvenni szándékozók nagyon gyorsan kitanulták, hogyan javíthatnak hitelpontszámukon. Ellegendő volt csak egy napra felvenniük pl. 10 000 dollár hitelt, majd másnap gyorsan visszafizetniük, ahhoz, hogy javítsanak hitelpontszámukon, és ezzel könnyebben és kedvezőbb feltételekkel jussanak hitelhez.³

Visszatérve az EU-tagországok pénzügyi válságának és a válságból való kilábalásának – vagy a kilábalás kudarcának – elemzéséhez, a könyv 3. fejezete fontos megállapítással indul: „a hosszú távú tervek elsősorban a magas bizalmi szintű rendszereket jellemezhetik, mivel a bizalomból eredő szabálykövető magatartás elterjedtsége előfeltétele az intézményrendszer hatékony működésének.” (45. old.) Igen hasznos lett volna, ha a szerző kissé precízebben definiálja, mit ért hosszú távon, és hogyan ellenőrizhető, tesztelhető az iménti állítása a bizalom és a hosszú távú makrogazdasági tervek kapcsolatáról. Ez már csak azért is szükséges lett volna, mert Győrffy e fejezet bevezetőjében újabb fontos állítást fogalmaz meg:

„Az euró-övezetet alkotó államok bizalmi szintjének különbségei miatt várható volt, hogy a nemzeti szintű döntések eltérő mértékben adaptálódnak a közös valuta jelentette korlátokhoz, és eltérő teljesítményhez vezetnek. [...] a magas bizalmi szinttel rendelkező országok nyerhetik a legtöbbet a közös valuta bevezetéséből gazdaságpolitikájuk hosszú távú orientációja miatt. Ezzel szemben az alacsony bizalmi szintű országok gyengeségeit az euró-övezeti csatlakozás felnagyítja, azaz a rövid távú szemlélet erőteljes versenyhátrány a közös pénz jelentette nagyobb versenyben.” (Uo.)

A fejezet ezt követően igen alapos és mély elemzést adja az európai Gazdasági és Monetáris Unió (GMU), majd az euró-övezet létrejötté és működése kapcsán a különböző tagországokban felmerült problémáknak. Ismerteti azt az egyébként sokat hangoztatott véleményt, hogy a fő problémát az EU szintjén egységessé tett monetáris politika, illetve a diverzifikált, továbbra is a tagországok autonóm döntéseire hagyott költségvetési politika közötti feszültségek okozták. Ezután következik az EU-n belüli különböző országcsoportok pénzügyi politikájának és bizalmi szintjének izgalmas és mély elemzése.

3 ■ Minderről részletesebben I. Major Iván: Információ-megosztás a bankok között: mikor előnyös a teljes lista? *Közgazdasági Szemle*, LV (2008), 9. szám, 763–781. old., illetve az ott hivatkozott nemzetközi irodalom.

A szerző először bemutatja a pénz és a bizalom közötti kapcsolatok bonyolult, ágas-bogas kapcsolatrendszerét, majd rátér az EU „rég” tagországai (15 tagország a kelet-közép-európai országok csatlakozása előtt) a makroszintű pénzügypolitika és az adott országokban megfigyelhető intézményi bizalom szintjének összefüggésének összehasonlító elemzésére, amelyben négy országcsoporthat különböztet meg:

- „északi modell” (Dánia, Finnország, Hollandia, Svédország)
- „kontinentális modell” (Ausztria, Belgium, Franciaország, Luxemburg, Németország)
- „liberális modell” (Írország, Nagy-Britannia)
- „déli modell” (Görögország, Olaszország, Portugália, Spanyolország).

Bár a csoportosítás alapvetően az eltérő jóléti modellek – a munkanélküliség és a bérek szabályozása, a különféle jóléti szolgáltatások szintje – alapján történt, a közölt adatokból egyértelműen kiderül, hogy a különféle modellek egyúttal a társadalmi bizalom szintjében is határozottan különböznek egymástól. Az alábbi táblázat egy részletet ismerteti Györffy Dóra könyve 3.3. táblázatában:

A társadalmi bizalom mutatói az EU-15 tagországaiban (2002. évi adatok)

Ország-csoport	Gini index	Általános bizalom-szint	Jogállamiság	A demokráciával való elégedettség
Északi modell átlag	27,72	62,65	97,6	73,0
Kontinentális modell átlag	30,88	29,52	92,63	64,0
Liberális modell átlag	34,95	31,85	93,78	70,0
Déli modell átlag	35,20	25,62	79,18	46,75

Miként a táblázatból kitűnik, mind a négy mutató szerint az északi modell országai teljesítettek a legjobban. Őket a liberális modell országai (Nagy-Britannia és Írország), majd a kontinentális modell országai követik, míg a déli modell országai jócskán lemaradtak minden mutató tekintetében. Az igazán érdekes és fontos kérdés – amelyre Györffy nem ad részletesebben kidolgozott választ – az északi és a kontinentális modell közötti különbségek okainak feltárása lett volna. Már csak azért is, mert az „északi” – alapvetően skandináv – országok nem teljesítettek jobban

a gazdasági fejlődés mutatóiban, mint a nyugat- és közép-európai (a kontinentális modellbe sorolt) országok. Anélkül, hogy részletes magyarázatot próbálnék adni a két országcsoporthat különbségeire, csak két fontos történelmi tény említ meg, amelyek jól jellemzik az északi országokat. Az első: Svédországban a protestáns egyház – az állami intézményekkel összefogva – már a XVIII–XIX. században jelentős erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy az alap- és középfokú oktatás minden gyermek számára elérhetővé váljék. Ugyanez nem mondható el a kontinentális országokról. A második: a svéd nagytőke a XIX. században és a XX. század elején néhány nagy család kezében koncentrált. Közülük Magyarországon a legismertebb a Wallenberg család. Ezek a nagytőkés családok maguk finanszírozták a dolgozók szakszervezeteinek létrehozását, mert arra számítottak, hogy a jól szervezett munkássággal – és szakszervezeti képviselőivel – könnyebben tudnak majd megállapodni egy észszerűbb munkaerő-piaci szabályozásban, mint ha a dolgozók szervezetlen csoportjaival külön-külön kéne tárgyalniuk. A svéd modell azután általánossá vált a skandináv országokban, és azóta is működik a háromoldalú tárgyalási és megállapodási rendszer a munkaadók, a munkavállalók és a kormányzat részvételével.

A szerző egyik alapvető célja, hogy művében magyarázatot adjon az EU-tagországok eltérő fejlődési pályájára a 2007-ben kirobbant pénzügyi válság után elsősorban a tagországokban kialakult jogi, gazdasági és politikai intézmények iránti bizalom eltérő szintje mint magyarázó változó segítségével. Györffy újracsoportosítja a tagországokat, ismét négy országcsoporthat hozva létre: megkülönbözteti az euró-övezeten belül a magas, illetve alacsony bizalmi szintű és az euró-övezeten kívül a magas, illetve alacsony bizalmi szintű országokat. Az első és a harmadik csoport (a magas bizalmi szintű országok az euró-övezeten belül, illetve azon kívül) között a fő különbséget abban látja, hogy az elsőben az euró további kisegítő „mankóként” szolgált a fegyelmezettebb pénzügyi politika fenntartásához, míg a harmadikban értékesebbnek bizonyult a pénzügyi – és egyéb – szuverenitás fenntartása, és a stabil pénz hosszabb távú fenntartásához nem volt szükség külső „mankóra”. A második és a negyedik csoport (az alacsony bizalmi szintű országok az euró-övezeten belül, illetve azon kívül) nagyon sok hasonlóságot mutat. Megkülönböztetésük nem is látszik igazán indokoltnak, mert mindkét országcsoporthat hasonló a válságjelek, és pénzügyi sokk esetén nagyon hasonló alkalmazkodó viselkedés és politika figyelhető meg.

A könyv negyedik fejezetében Györffy az EU-tagországok költségvetési politikáját elemzi a világméretű pénzügyi válságot megelőző, 1992 és 2007 közötti időszakban. Bemutatja az euró bevezetését megelőző, majd azt követő, és a válságig tartó periódus költségvetési politikáiban mutatkozó jelentős különbségeket az egyes országokban lejátszódó folyamatok ismertetésével, továbbá a Svédországról

és Portugáliáról szóló részletesebb és mélyebb esettanulmányok segítségével. Azzal, hogy az európai monetáris rendszer (EMR), majd összeomlását követően a Stabilitási és növekedési egyezmény (SNE) s végül az euró létrehozása az EU-n belül központosította az országok monetáris politikáját, miközben decentralizálva, országszinten hagyta a költségvetési politikájukat, eleve súlyos feszültségek épültek be ezen országok pénzügyi rendszerébe. Ugyanakkor a Maastrichti egyezmény olyan, az országok költségvetési politikájára vonatkozó kötelezettségeket is meghatározott az euró-övezet tagországai, illetve az oda bejutni szándékozók számára, amelyek – legalábbis elvben – fegyelmezettebb költségvetési politikát kényszerítettek (volna) ki az euró-övezet tagállamaiban, amennyiben ezeket az elveket minden országra azonos módon érvényesítik. Csak hogy a valóság eltért az elvektől. Németország és Franciaország nem érvényesítette a költségvetési kritériumokat, amikor ezek az országok megszegték a közösen elfogadott szabályokat.

A szerző ezután visszatér az eredeti – az északi, a kontinentális, a liberális és a déli országcsoportot megkülönböztető – csoportosításhoz. A csoportosítások közötti „vándorlás” kissé zavaró, ám az esettanulmányok igen meggyőző képet rajzolnak arról, hogy a különböző országok, országcsoportok hogyan és miért jutottak túl – sikerrel vagy sikertelenül – a világméretű pénzügyi válságot megelőző pénzügyi sokkokon. Különösen érdekes és fontos megállapítás, hogy az egyes országok költségvetési politikája rendszerint elsősorban a belpolitikai küzdelmekkel és a különböző politikai pártok, csoportosulások céljaival, nem pedig az országok átfogó érdekeivel áll szoros kapcsolatban. Ebből a szempontból is jelentős különbségek fedezhetők fel az országcsoportok között, főként az intézményrendszer stabilitását és az intézményszintű bizalmat tekintve. Csak megjegyzem, hogy a 4.1. táblázatban (72. old.) szereplő adatok, illetve az idősorok meghosszabbításával az 1992–2007 közötti adatok lehetővé tettek volna egy igen meggyőző panelanalízist is az országok gazdasági növekedési teljesítménye, valamint a munkanélküliségi szint és a költségvetési egyenleg alakulása között, amely még inkább alátámaszhatta volna a szerző állításait.

A fejezet további részében Győrffy Dóra az intézményi bizalom és az euró-övezeti tagországok költségvetési egyenlegének alakulása közötti kapcsolatot elemzi az 1992–2007 közötti időszakban. Kiindulópontja: „Az intézményi bizalom a demokráciával való elégedettség révén vizsgálom, amit az Európai Unióban több évtizede rendszeresen felmérnek a(z) Eurobarometer kiadványaiban. [...] A demokráciával való elégedettség kellően általános mutató ahhoz, hogy ezt megragadja.” (85. old.) Mint maga is megjegyzi, az egyes országok lakosságának a demokráciáról alkotott véleménye meglehetősen hangulatfüggő, úgyhogy talán célszerűbb lett volna a World Value Survey vagy a European Value Study adatait hasz-

nálnia, amelyek közvetlenül az intézmények iránti bizalomra kérdeznék rá. Nehezen hihető például, hogy Spanyolországban vagy akár Írországban – amelyek költségvetési teljesítménye a vizsgált időszakban pozitív volt – az intézményekbe vetett bizalom szintje tartósan magasabb lenne, mint Franciaországban vagy Németországban. Az általa bemutatott ábra és regressziós függvény azonban meggyőző. Egyértelműen jelzi, hogy ahol a demokráciával való elégedettség nagyobb, ott a költségvetés kevésbé keveredik súlyos hiányba, sőt inkább a költségvetési többlet a jellemző. A költségvetés konszolidációjának az egyes euró-övezeti országokban eltérő stratégiáit részletesen elemezve rámutat, hogy azok az országok sikeresebbek ebben a tekintetben, amelyek hosszabb távú célok érdekében hajlandók voltak átmenetileg akár súlyosabb áldozatokat is vállalni, különösen a jóléti transzferek lefaragása terén.

Győrffy megállapítja: „Lényeges tanulság azonban, hogy jelentős bevételcsökkentést mindkét időszakban [1992 és 1997, majd 1998 és 2007 között] csak azok az országok voltak képesek megvalósítani, amelyek ezzel egyidejűleg jelentősen csökkentették a kiadásait is (Svédország, Írország, Hollandia, Finnország, Ausztria, Németország, Dánia).” (88. old.) Noha ez meglehetősen kézenfekvő megállapítás, az oksági összefüggés valószínűleg országonként bonyolultabb, hiszen egyes esetekben a bevételek csökkenése – akár külső okokból – kikényszerítheti a kiadások lefaragását, tehát a „tyúk-tojás” problémával állunk szemben.

Svédországot és Portugáliát négy tényező figyelembevételével hasonlítja össze a szerző:

1. történelmi háttér,
2. a közigazgatás színvonala és függetlensége vagy függősége az aktuális politikai kurzustól,
3. a korrupció szintje és
4. a jövedelmi egyenlőtlenség mértéke, illetve a szegénység kiterjedtsége.

Az esettanulmányok igen meggyőzően támasztják alá, miért volt Svédország sikeresebb Portugáliánál a költségvetési politika és általában a gazdasági fejlődés terén. Jól alátámasztják azt a megállapítást is, hogy az általános és az intézményi bizalom szintje magasabb Svédországban, mint Portugáliában. A konklúzió:

„A fejezet legfontosabb eredménye, hogy míg külső tényezők, mint például a GMU-hoz való csatlakozás, hatásosak lehetnek a költségvetési kiigazítás kikényszerítésében, a fegyelemhez fűződő belső elkötelezettség nélkül ezek a változások időszakosnak bizonyulnak. Ennek oka a kiigazítás összetételében van – a politikailag kevésbé fájdalmas intézkedések gazdaságilag kevésbé hatásosak. A belső elkötelezettség kialakulásában pedig a hipotéziseknek megfelelően döntő jelentőségű a rendszerbe vetett bizalom megléte vagy hiánya.” (102. old.)

A könyv 5. fejezete a kelet-közép-európai országok EU-belépésének és az euró-övezetbe való csatlakozással kapcsolatos kísérleteinek körülményeit és hatásait vizsgálja. A szerző megállapítja: „Az elmélet számára valódi meglepetést elsősorban Szlovákia kapcsán figyelhetünk meg, míg Magyarország még a térségen belül is kiugróan rossz teljesítményt nyújtott, és a bizalmatlanság gazdaságpolitikai hatásainak egy szélsőséges illusztrációját nyújtja.” (104. old.) Hozzáfüzöm ehhez, hogy a legújabb meglepetés a térségben Románia, amely egyre határozottabban zárkózik fel a nyugat-európai országok demokratikus sztenderdjeihez.

Gyórfy Dóra a kelet-közép-európai országokat is csoportokba sorolja, miközben az intézményi bizalmat illetően – egykét kivételtől eltekintve – nem igazán számottevők a különbségek közöttük. Az első csoport két országot tartalmaz (Szlovénia és Szlovákia), amelyek már csatlakoztak az euró-övezetbe. A második csoportba a rögzített valutaárfolyamot, a harmadikba a lebegő valutaárfolyamot alkalmazó országok tartoznak. A második csoport tagországaiként a balti országok, valamint Bulgária, míg a harmadik csoport a fennmaradó négy országot, Csehországot, Lengyelországot, Magyarországot és Romániát tartalmazza.

A kelet-közép-európai országok ingadozó – sok esetben meglehetősen negatív – gazdasági és pénzügyi teljesítménye mögött részben a szocialista örökség továbbélését nevezi meg döntő tényezőként, részben a rendszerváltással kapcsolatos széles körű csalódást, csalódottságot. Az elemzés és az egyes országok fejlődési útjának bemutatása azonban gazdag tényanyagbázisra és mélyreható elemzésre támaszkodik. Gyórfy igen alaposan szemügyre veszi az egyes országok közötti különbségeket és a mögöttük meghúzódó okokat is. Együttal megvizsgálja, mennyire sikeresek az egyes országok az EU régebbi – elsősorban északi és nyugati – tagországaikhoz való felzárkózásban. A könyv 5.1. táblázata és 5.2. ábrája (113. old.) ezt mutatja be szemléletesen, az egyes kelet-közép-európai országoknak a csoport átlagához viszonyított növekedési adatai alapján. Megjegyzem, szerencsésebb és egyben

indokoltabb lett volna a kelet-közép-európai országok mutatóit az EU régebbi tagországainak átlagához, nem pedig az összes, a kelet-közép-európai országokat is magába foglaló EU-átlaghoz viszonyítani.

Az elemzésből kitűnik, hogy az állami költségvetést és az ország adósságállományát tekintve az első két országcsoporthoz jobban teljesített – különösen a 2000-es évek eleji IT-buborék kipukkanása után

–, mint a harmadik, bár annak egyes tagjai meglehetősen eltérő teljesítményt nyújtottak e téren. A legrosszabb mutatói Magyarországnak vannak: az 1995 és 2007 közötti időszak szinte minden évében – az egyetlen kivétlen 2000. év – jelentős költségvetési hiányt és súlyos külső adósságot halmozott fel. Ezzel kapcsolatban Gyórfy fontos megállapítása: a kelet-közép-európai országok egyik lényeges jellemzősége, hogy az állami és a magánadósságok közötti helyettesítési viszony alakult ki. Egy további érdekes és fontos megállapítása:

„A leírtak azonban arra is rámutatnak, hogy az euró bevezetése kapcsán a bizalomnak is csekély magyarázóereje van. [...] Az előző fejezetben azt láthattuk, hogy az EU régi tagállamaiban a rendszerszintű bizalom jó előrejelzője a költségvetési fegyelemnek. A KKE-10 országokban

azonban a leírtak alapján ez az összefüggés jóval kevésbé egyértelmű – a régió legtöbb országában nem a költségvetési fegyelem a legfontosabb probléma. Különösen igaz ez a kemény rögzítést alkalmazó országokra, ahol alacsony bizalmi szint mellett is fennmaradt a költségvetési fegyelem.” (127. old.)

Mindezek alapján joggal merül fel a kérdés, hogy mennyire általánosan alkalmazható a szerző kiinduló hipotézise, nevezetesen, hogy a bizalom meghatározó jelentőségű egy ország gazdasági, azon belül pénzügyi teljesítményére nézve. Lehetséges, hogy csupán az általa használt adatok nem eléggé meggyőzőek ebben a tekintetben.

Gyórfy Dóra igen szemléletes megkülönböztetést tesz a magas és az alacsonyabb bizalmi szintű országok között, amikor amellet érvel, hogy a magas szintű intézményi bizalom „angyali körökké” alakítja a

pénzügyi kiigazítások, reformok ciklusait, míg ellenkező esetben „ördögi körök” alakulnak ki. Különösen jó példája Magyarország, amely a könyv második részének tárgya. Összefoglaló következtetése:

„Összességében Magyarország a 2000-es évek első évtizedében szélsőséges illusztrációját nyújtotta annak, hogyan vezet a rendszerszintű bizalmatlanság a távlatos döntések hiányához. Bár a rendszerváltás korai szakaszában a bizalmatlanságot ellensúlyozni tudta a politikai osztályon belüli konszenzus és az EU-csatlakozás jelentette külső horgony, ezeknek a tényezőknél az eltűnését követően a bizalmatlanság növekvő pénzügyi egyensúlytalanságokhoz vezetett.” (142. old.)

Az előzőek fényében különösen figyelemre méltó Szlovákia teljesítménye, amely éles ellentétben áll mindazzal, ami Magyarországról elmondható.

A könyv 6. fejezete az USA ingatlanpiaci, majd pénzügyi válságának áttekintését az Európai Unióra, az EU-n belüli pénzügyi válság lefolyását, azon belül az egyes tagországok alkalmazkodási, válságkezelési folyamatát tárgyalja. A szerző részletesen és meggyőzően mutatja be az európai pénzügyi válság folyamatát, majd – az országoként vagy országcsoportonként eltérő – kilábalási kísérleteket. Elemzése alátámasztja azt a kiinduló hipotézisét, hogy a magasabb bizalmi szintű országok sikeresebbek voltak a válság leküzdésében, mint azok, ahol az intézményi bizalom szintje alacsony. Vannak ugyan ellenpéldák is, de a következtetés a legtöbb EU-tagországra vonatkozóan érvényesnek mutatkozik.

Ezt követően Gyórfy Dóra a mű talán legizgalmasabb kérdését veti fel, nevezetesen, hogy a költségvetési megszorító spirálok hogyan hatnak az egyes tagországok gazdasági növekedésére, fejlődésére. A releváns szakirodalom áttekintése után megállapítja:

„Az expanzív kiigazításokról szóló irodalom fő következtetése az, hogy a kiadások visszafogása kevésbé van káros hatással a növekedésre, mint az adók emelése, aminek elsődleges oka a jövőt érintő pozitív várakozások kialakulása és ezek hatása a beruházásokra és a munkavállalásra.

A válság előtt kevesen kérdőjelezték meg ezeket a következtetéseket. Az első komoly kritikát egy 2010-es IMF-tanulmány fogalmazta meg, ami rámutatott arra, hogy az expanzív kiigazítások esetei globális fellendülés idején következtek be, mikor az optimista várakozások hatására a kamatok csökkenni tudtak, és a valuta leértékelése hozzájárult az export növekedéséhez. Ezzel szemben, ha a kamatszint már a nullához közelít, illetve a globális kereslet alacsony, a költségvetési konszolidációk várhatóan növekedési áldozattal járnak, a multiplikátor értéke 0,5. Ez azt jelenti, hogy 1 százalékpontnyi kiigazítás várhatóan 0,5 százalékkal csökkenti a GDP-t a következő két évben.” (180. old.)

Ezt követően a szerző amellel érvel, hogy a költségvetési kiigazítások, illetve a súlyos pénzügyi bajokba keveredett országoknak nyújtott közösségi segítség az egyes országok szintjéről kollektív döntési szintre emeli a válságkezelést:

„A költségvetési kiigazítások, különösen, ha egy nemzetközi mentőcsomag feltételeként valósulnak meg, több szinten is kollektív dilemmának tekinthetőek. Ez a fogalom arra a helyzetre utal, amikor az egyénileg racionális viselkedés nem feltétlenül eredményez közösségi szinten racionális kimenetet. A problémának legismertebb illusztrációja a második fejezetben már említett fogolydilemma, amelyben az együttműködés komoly kockázatot jelent, ám az együttműködés hiánya minden szereplő számára költséges.” (181. old.)

Csak visszautalnék arra a korábbi, a görög költségvetési és általános pénzügyi válság kapcsán tett megjegyzésemre, hogy az így kialakuló helyzet az EU-tagországok – és főként az euró-övezet országai – számára nem egyszerűen „fogolydilemma” – miként azt a szerző írja –, hanem olyan probléma, amelyet a szakirodalom „a magánlegelők tragédiájaként (*the tragedy of the anticommmons*) ismer.⁴ Abban viszont teljes mértékben egyetérték vele, hogy a mentőcsomagok sikeressége jelentős mértékben az érintett országban kialakult intézményi bizalmi szinttől függ.

Az irodalmi és elméleti elemzést követően az ország-esettanulmányok Görögország, Írország és Lettország, végül Magyarország elemzése – egyrészt meggyőzően támasztják alá Gyórfy azon hipotézisét, hogy az intézmények iránti bizalom és általános értelemben a demokráciával való elégedettség szintje jelentős mértékben befolyásolja az egyes országok sikerességét a pénzügyi válságok leküzdésében. Egy további fontos tapasztalat, hogy a szükségessé váló költségvetési megszorítások – elsősorban a magas bizalmi szintű országokban – nem szükségképpen okozzák a kormányzatnak, illetve a gazdaságpolitikájának népszerűtlenné válását, és sok esetben növelik a jövőbe vetett bizalmat. Ezzel gyökeresen ellentétes tapasztalatot mutatott Magyarország – különösen az 1990-es évek közepén kialakult pénzügyi válság kezelésére bevezetett Bokros-csomag fogadtatásakor. Ugyancsak jelentős bizalomvesztéssel járt a Gyurcsány-kormány kiigazítási kísérlete, azt követően, hogy a költségvetés 2006-ra súlyos deficitet halmo-

4 ■ M. A. Heller: *The Tragedy of the Anticommons: Property in the Transition from Marx to Markets*. *Harvard Law Review*, 1998. 111. szám, 621–688. old.; M. A. Heller: *The Boundaries of Private Property*. *The Yale Law Journal*, 1999. 108. szám, 1163–1223- old.; J. M. Buchanan – Y. J. Yoon: *Symmetric Tragedies: Commons and Anticommons*. *The Journal of Law and Economics*, 2000. 43. szám, 1–14. old.; I. Major – R. King – C. G. Marian: *Anticommons, the Coase Theorem, and the Problem of Bundling Inefficiency*. *International Journal of the Commons*, 10 (2016) 1. szám, 244–264. old.

zott fel, és az ország adósságállománya újabb rekordokat döntött. A 2008-ban bekövetkezett európai pénzügyi válság nyomán, 2012 első hónapjaitól azonban a bizalom szintje Magyarországon (is) emelkedni kezdett, ami azt jelzi, hogy a Bajnai-kormány sikeres válságkezelésének gyümölcseit a 2012-ben hatalomra jutott Orbán-kormány szüretelte le. Az Orbán-kormány időszakában viszont a magyar gazdaság versenyképességének és intézményrendszerének mutatói jelentősen romlottak, miként azt a könyv 7.2. táblázata is érzékelteti:

A magyar versenyképesség tényezőinek alakulása 2006/2007 és 2015/2016 között

	2006–7	2010–11	2015–16
Helyezés	41	52	63
Intézményi pillér	46	79	97
• Tulajdonjogok	32	66	120
• Bírói függetlenség	48	59	79
• Közpénzek elterelése	43	100	119
Makrogazdasági stabilitás	98	69	52
• Államháztartás egyenlege	123	68	61
• Államadósság	71	123	116
• Infláció	54	88	78
• Innovációs tényezők	39	51	69

Forrás: *World Economic Forum Global Competitiveness Report, 2006/2007, 2010/2011, 2015/2016*

A szerző által közölt táblázat adataiból kitűnik, hogy a legtöbb mutatót tekintve Magyarország visszacsúszása az Orbán-kormány időszakában következett be. Miként a szerző is megállapítja: „Magyarország kétségtelenül elkerülte a göröghöz hasonló gazdasági összeomlást, ám a növekedési teljesítmény egészen 2013-ig összességében csalódást keltő. A teljesítmény 2014-ben jelentősen javult, ám ebben megkerülhetetlen szerepe van a GDP 5-6 százalékát kitevő EU transzfereknek.” (212. old.)

A könyv záró fejezetében Györffy Dóra összefoglalja elemzésének legfontosabb eredményeit. Több ország – közöttük elsősorban Magyarország – tapasztalatai is alátámasztják: „Az állam képviselőinek szabályszerű és korrupcióviselkedése mintát jelent a társadalom számára, követése pedig aláássa az általános bizalmat.” (216. old.) A magas intézményi bizalommal jellemezhető országokban a pénzügyi – elsősorban költségvetési – nehézségek, adott esetben a válságok leküzdéséhez a kormányzatok inkább a kiadási oldalon hajtottak végre csökkentéseket, az alacsony bizalmi szintű országokban viszont inkább az adóemelés,

tehát a bevételnövelés eszközeit használták. Mindez úgy – mint Portugália példája is mutatja –, hogy közben a befolyásos, rendszerint magasabb jövedelmű érdekcsoportokat a legkevesebb hátrány érje. Hozzáteszem, különösen kirívó eset ebben a tekintetben is Magyarország, ahol nem egyszerűen a befolyásos érdekcsoportok, hanem a kormányzat, illetve a mögötte álló politikai pártok vezető tagjaihoz kötődő személyek és érdekcsoportok részesültek-részesülnek ma is a legkedvezőbb bánásmódban.

Györffy meggyőzően – adatokkal is alátámasztottan – érvel amellett, hogy a bizalom szintje és a gazdasági fejlettség szintje között szoros, statisztikailag szignifikáns kapcsolat mutatható ki az EU-tagországokban. Nyitott fontos kérdés, amely további kutatásokat indokol, hogy a két tényező közül melyik a függő és melyik a magyarázó változó. Azaz a magas bizalmi szintű országok képesek-e ütemesebb, kiegyensúlyozottabb gazdasági fejlődést produkálni, vagy pedig a gazdasági jólét emelkedésével jár együtt az intézményi bizalom egyre magasabb szintje. A szerző öt további tényezőt is megnevez, amelyek módosíthatják a bizalom és a gazdasági fejlődés közötti kapcsolatot: „alacsony fejlettségi szint, nemzetközi tőkepiaci kényszerek, túlzott optimizmus, divatáramlatok a közgazdaság-tudományi gondolkodásban, illetve a vezetők személye.” (224. old.) Míg az első módosító tényező nem érvényesül az átmeneten túljutott országokban, az utolsó – a vezetők személye – leginkább a kelet-közép-európai országokban játszott meghatározó szerepet. Ugyancsak érdekes – további elemzéseket igénylő – megállapítása a szerzőnek, hogy adott esetben a túlzott bizalom is káros következményekkel járhat az ország fejlődésére. A bizalom középpontba állításával Györffy Dóra nemcsak a viselkedési közgazdaságtan eszköztárát alkalmazta, de – akarva akaratlan – óvatos interdiszciplináris elemzésre vállalkozott. További kutatásaiban bátrabban követhetné ezt az irányt: a kulturális és történelmi fejlemények, folyamatok hatásainak bemutatása tovább növelné az elemzés meggyőző erejét.

Zárásképpen Györffy Dóra az EU – azon belül az euró-övezet – lehetséges jövőjét elemzi. A jövőkép egyelőre nem igazán letisztult, de a szerző határozottan kiáll amellett, hogy a közösség szintű, egységesebb és határozottabb pénzügyi szabályozás, a szupranacionális intézmények megerősítése minden bizonnyal hatékonyabb és kedvezőbb megoldásokhoz vezetne, mint ha ezek a kérdések az országok szuverén döntései maradnának.

Utolsó megjegyzésem: bár több ponton vitatkoztam a szerzővel, vagy az elemzés kiegészítését javasoltam, összességében a szélesebb olvasóközönség számára is ajánlom a mű elolvasását. Igen izgalmas kérdéseket vet fel és elemez magas színvonalon, amelyek mindannyiunkat elgondolkodtatnak. □